

Literatura

- Maštrović, Vjekoslav: Jadertina croatica, II. - Zagreb, 1954.
 Maštrović, Vjekoslav: Zadarska oznanjenja. - Zagreb, 1979.
 Ströll, Antun: Pučko školstvo u Dalmaciji. - Zadar, 1900.
 Učiteljska škola Zadar 1866.-1956. - Zadar, 1956.
 Zaninović, Mate: O školstvu u Zadru i njegovu kraju. - Zadar, 1979.

SUMMARY

THE BEGINNINGS OF THE NATIVE HISTORY IN DALMATIA

Šime Peričić

On the basis of the curriculum for the primary schools in Dalmatia in 1870., children had to be taught more of the history of their immediate mother country, their homeland. As there was not a convenient teaching aid, the author is trying to find about the endeavours made to prepare texts for the subject.

Teachers started collecting gleanings from publications which were at their disposal and there were some endeavours made to write the history of some places (D. Sirovica, Lj. Jurić and others) or some regions (K. Marković, K. Stošić) or even the whole provinces (J. Marković). All these efforts, in fact, represent the beginnings of the native history in Dalmatia, an attempt to let the primary school pupils learn about the history of their native place or homeland.

Izlaganje sa znanstvenog skupa*

UDK 371.4 Komensky, J. A.:371.67(497.13)"18"

Primljeno: 11. 6. 1992.

JAN AMOS KOMENSKY I HRVATSKI
PEDAGOGIJSKI UDŽBENICI I METODIČKI
PRIRUČNICI 19. STOLJEĆA

Ivan Vavra

Hrvatski školski muzej, Zagreb

SAŽETAK *S namjerom da utvrdi kada se u Hrvatskoj javlja osnova i kako se u širi obzor za recepciju (razumijevanje i usvajanje) pedagoških pogleda i didaktičko-metodičkih postupaka iz opusa J. A. Komenskoga, autor analizira dio sadržaja hrvatskih pedagoških udžbenika i metodičkih priručnika druge polovice 19. stoljeća. Analiza toga udžbeničkog korpusa osporava neke teze hrvatske pedagoške historiografije te identificira djela koja su Hrvatima dala obavijesti o životu i pedagoškim pogledima J. A. Komenskoga. Autor naznačuje prinose I. Filipovića, F. Klaića, S. Novotnyja, V. Z. Mařika, M. Kobalija, Lj. Modeca, S. Basarićeka i A. Cvijić afirmiranju ideja Komenskoga (osobito zorne obuke) te ističe potrebu temeljitog, komparativnoga istraživanja njihovih djela kao i njihovih ocjena Comeniusova pedagoškog sustava.*

1. Uvod

1.1. Povod, namjera i svrha. Poticaj za nastanak ovoga rada dao nam je poziv Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora za sudjelovanje na znanstvenome skupu »Jan Amos Komensky u ozračju suvremene znanosti i kulture«. Prihvatili smo taj poziv kako zbog želje da osobno pridonesemo hrvatskome obilježavanju 400. obljetnice rođenja genijalnoga češkog pedagoga, tako - još i više - zbog važnosti utjecaja Comeniusova djela na razvitak hrvatske pedagoške misli u prošlom stoljeću te potrebe da se taj utjecaj sagleda i vrednuje iz današnjice.

Budući da čak i površan uvid u novije radove hrvatske pedagoške historiografije svjedoči o oskudnosti istraživanja i objavljenih radova o tome kako smo nekoć upoznavali i prihvaćali Comeniusove vizionarske odgojne ideje, namjera nam je bila istražiti hrvatske pedagoške udžbenike i metodičke priručnike radi odgovora na pitanja u kojim su djelima i što su hrvatski

* Znanstveni skup Jan Amos Komensky u ozračju suvremene znanosti i kulture, Zagreb, 11. lipnja 1992.

učitelji prošloga stoljeća mogli saznati: (a) o životu Comeniusovu, (b) o njegovim djelima, dotično o njegovim pogledima na odgoj čovjeka i metode obuke koje je zagovarao, te (3) o mjestu i važnosti Komenskoga u povijesti pedagogijes

/odgojnih znanosti (što je i pitanje onodobne ocjene njegova djela). Drugačije rečeno, željeli smo utvrditi kada se u Hrvatskoj javlja osnova i kako se u širi obzor za recepciju (razumijevanje i usvajanje) pedagoških pogleda i didaktičko-metodičkih postupaka iz opusa J. A. Komenskoga. Na osnovi analize dijela sadržaja naslova iz toga udžbeničko-priručničkoga korpusa željeli smo također ispitati opravdanost nekih teza hrvatske pedagoške historiografije kao i naznačiti karakter prinosa onih autora (vodećih hrvatskih učitelja 19. stoljeća) koji su u Hrvatskoj popularizirali i afirmirali ideje Komenskoga (osobito zornu obuku).

1.2. Osvrt na postojeće radove. U Hrvatskoj je o J. A. Komenskom pisano puno, više nego o ijednom drugom stranom glasovitom pedagogu. Učestalost pojavljivanja tih radova povećavala se prigodom obilježavanja Comeniusovih obljetnica, npr. 1871., 1892. ili 1971. kao i nakon objavljivanja hrvatskih prijevoda njegovih djela /Komensky, 1871.; Komensky, 1886.; Komensky, 1900./ No, u korpusu radova posvećenih Comeniusu vrlo je malo onih što se bave hrvatskom recepcijom njegovih pogleda, uputa, načela ..., dakle onih radova koji istražuju kako su hrvatski učitelji upoznivali djelo Komenskoga te prihvaćali i primjenjivali njegove ideje u svom radu.

Autori koji su i bili na tragu takva pristupa, dosežali su do razine registriranja, opisa i tumačenja objavljenih djela Comeniusovih, opisa proslava Komenskoga u Hrvatskoj, te rijetkih naznaka na koje je naše učitelje Komensky značajnije utjecao.

U tom kontekstu prijeporan je i podatak kada je, u kojem djelu (udžbeniku ili priručniku) i od strane kojeg autora hrvatsko učiteljstvo moglo dobiti prve obavijesti o djelu Komenskoga. Prema *Gradi za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, učenje Komenskoga hrvatskim je učiteljima predstavio Stjepan Ilijašević. On je, tobože, »prije nego li je uzeo pero u ruku, da napiše metodiku za hrvatske učitelje i učiteljske pripravnike, proučio slavnoga Amosa Komenskoga, kojega i cituje na različitim mjestima« /Cuvaj, 1910.-1913., III: 397/. Nije tu precizno naveden naslov djela u kojem je Ilijašević tumačio zornu obuku pozivajući se na Komenskoga, a moglo bi se pretpostaviti da je to u nekoj metodici iz 1856. godine /Cuvaj, 1910.-1913., III: 390-391/.

Na taj nepouzdan izvor podataka, što ga je Cuvaj nekritički preuzeo iz *Napretka* /Tomić, 1902./ i pretiskao u *Gradi ...*, pozvat će se dr. Ivan Dumbović mnogo godina kasnije; u jednom radu on će ustvrditi da je Stjepan Ilijašević bio »veliki prijatelj i pobornik zorne nastave i zagovornik načela Komenskog« /Dumbović, 1982./.

Hrvatski pak komeniolog dr. Ante Vukasović, vjerojatno slijedeći navedene izvore i radove, konstatirat će slijedeće: »Godine 1850. izišla je u Zagrebu *Obuka malenih ili katehetika* Stjepana Ilijaševića. Knjiga se može smatrati prvim priručnikom iz pedagogije za učitelje i roditelje. U njoj se

autor poziva na J. A. Komenskog, veliki je zagovornik njegove zorne nastave i drugih pedagoških i didaktičkih načela.« /Vukasović, 1992./

Time se, naizgled, krug zatvara i sve bi trebalo, barem zasad, biti jasno: budući da nema spoznaja o prisutnosti Komenskoga u hrvatskim pedagojskim udžbenicima i metodičkim priručnicima prije 1850. godine, profesor zagrebačke Bogoslovije Stjepan Ilijašević, godine 1850., djelom *Obuka malenih ili katehetika*, uvodi Komenskoga u udžbeničko-priručnički korpus hrvatske odgojne literature te otvara put afirmacije njegova opusa u Hrvatskoj.

Međutim, ta teza mogla bi se nekome učiniti prihvatljivom samo uz ignoriranje činjenice da Ilijašević, u rečenom djelu, ne spominje Komenskoga, ne poziva se na njega niti ga citira. Stoga postaje jasno: nema osnove pretpostavki da je Ilijašević *Obukom malenih ...* popularizirao djelo J. A. Komenskoga među hrvatskim učiteljima, a prve obavijesti o Komenskome treba tražiti u drugim naslovima korpusa hrvatske udžbeničke literature 19. stoljeća.

1.3. Odrednice korpusa. Naslovnom sintagmom ovog izlaganja određeno je da se ovdje bavimo obavijestima o Comeniusu u hrvatskim pedagojskim udžbenicima i metodičkim priručnicima 19. stoljeća. Riječ je o korpusu koji obuhvaća naslove/djela što imaju slijedeća obilježja: tiskom su objavljena na hrvatskome jeziku, bila su namijenjena obuci učitelja (tijekom njihova školovanja ili za njihovo stručno usavršavanje), a u njima se - u većoj ili manjoj mjeri - ogleda stanoviti autorski prinos naših učitelja, prinos od razine prevoditeljsko-priredivačke do razine višega stupnja inventivnosti (izvorno autorstvo, potpuna autorska odgovornost u smislu intelektualnog vlasništva).

2. Obavijesti o Komenskom u hrvatskim udžbenicima

2.1. Prijevodi i preradbe. Prvo, najstarije djelo u kojem smo identificirali ne samo pozivanje na J. A. Komenskoga nego i tumačenje njegovih didaktičko-metodičkih naputaka te sažetu ocjenu njegova djela u cjelosti jest *Uporavnik za početnicu i čitanku u pèrvom razredu katoličkih učionah u Carevini austrijskoj*, na hrvatskome objavljen prvi puta 1855. /Vernaleken, 1855./ Nije ga napisao Stjepan Ilijašević, kako je tvrdio Janko Tomić početkom našega stoljeća /Tomić, 1901./, niti je njegov autor Ivan Filipović, kako se često navodilo, a što smo drugdje osporili /Vavra, 1988./ Riječ je, zapravo, o naslovu čiji je izvorni autor austrijski metodičar Theodor Vernaleken, a izvornik je objavljen u Beču na njemačkom jeziku 1853. godine /Vernaleken, 1853./ To je djelo (»za učitelje i pripravnike«, kako stoji u njegovu podnaslovu) na hrvatski jezik preveo i za hrvatske škole preradio te neznatno dopunio Ivan Filipović.

Što su iz *Uporavnika* mogli saznati o Komenskom učenici hrvatskih učiteljskih škola i svršeni učitelji? Zagovarajući *zornu obuku* kao posebnu granu početne nastave, Vernaleken je tumači (»ništa drugo nije, nego stvarna obuka, ali zornim načinom«), te ističe da je »zorni način obuke uveo /.../ pèrvi u pučke škole slavni Amos Komensky« pa svijet »njemu pèrvom ima zahvaliti za taj način, kojim je pučka škola sasvim novi život i sadanji pravac zadobila« /Vernaleken, 1855.: 13/.

Uz životopisne natuknice i naznake Comeniusovih utočišta po Europi (gdje se bavio »uređivanjem i preustrojavanjem škola«) dano je svojevrsno geslo i smisao djela Komenskoga: »usrećenje čovječanstva sredstvom odhranjenja i metodičke obuke, počamši od najranije mladosti«. Navedena su neka njegova »pedagogijska načela«: usporedno upoznavanje stvari i riječi, postupnost u redosljedu obuke i vježbanju (od bližega prema daljemu, od jednostavnog prema složenijem; najprije »ćutila, zatim pamet, pa onda um, a napokon razsudjenje«), ne učiti napamet a bez razumijevanja i shvaćanja, oprimjeriti svako pravilo pa tako i jezik učiti, jednostavnost obuke, ugledanje na prirodu ... Slijedi ocjena da je u tim načelima »mnogo dušoslovlja, metodike i didaktike« te obavijest da je Pestalozzi »načela Komenskoga poprimio i razvio« /Vernaleken, 1855.: 13-16/.

Još jedno djelo, po namjeni slično *Uporavniku*, a na hrvatskome objavljeno 1858. godine, donosi obavijesti o Komenskom. Riječ je također o prijevodu (i preradbi) njemačkoga izvornika, dotično djela F. Herrmanna *Die Unterklasse* /Herrmann, 1856./, koje je - kako je navedeno i na naslovnoj stranici hrvatskoga izdanja - priredio Franjo Klaić, učitelj i ravnatelj varaždinske niže realne učione /Klaić, 1858./ U uvodu toga priručnika (§ 4.: *Sgodopisni razvitak nazorna obuke*) navodi se: »Slavni Amos Komensky, Slavenin, rođen u Moravskoj god. 1592. pèrvi je uveo zorni nauk u učione.« To njegovo »načelo« mnogi kasniji pedagogi (Basedov, Pestalozzi, Denzel i dr.) prihvatili su, razradili i/ili modificirali te tako »morade zorna obuka raznovèrstne promène pretèrpiti, dok bi njena prava znamenitost, onako kako valja shvatjena«, tj. da se njome »dètinjskoj dobi prikladno, um izoštriti, sèrdce oplemeniti i volja razbistriti namèrava« /Klaić, 1858.: 12-14/. Budući da je tu povijest elementarne obuke (i njene metodike) shvaćena kao mijena odnosa prema razumijevanju i smislu zorne obuke (od »surovoga materializma« do »abstraktnoga formalizma«, od »jednostranoga izobraženja uma« do »razmaženoga izobraženja čudi«, od »precènjene važnosti« do »službenice ostale obučne svèrhe«), odano je Komenskom priznanje da je uočio prvi, i na svoj način razradio, ne samo metode elementarnoga učenja nego temeljna pitanja odgoja.

Među hrvatskim priručnicima za učitelje iz prošloga stoljaća, dva su naslova koje je s češkog jezika preveo Vjenceslav Zaborj Mařík, učitelj i pedagoški pisac, koji je posebno zaslužan za upoznavanje hrvatskoga učiteljstva s djelom J. A. Komenskoga. Prvi je priručnik Herrmannova *Zorna obuka u prvom razredu pučkih škola* iz 1874. godine, u kojem se autor, prvom rečenicom uvoda, poziva na Comeniusa (»Već Jan Amos Komensky /.../ reče, da se svaki valjan nauk mora osnivati na zorovih, te je u tu svrhu sastavio poznati svoj *Orbis pictus*, koji je pružao izvrstno gradivo za zornu obuku.«), te kaže da je, »žalibože«, mnogo vremena prošlo dok se je, zaslugom Pestalozzija, počelo više paziti to »temeljno načelo valjane obuke« /Herrmann, 1874.: 3/.

Drugi priručnik, objavljen 1892. godine u *Knjižnici za učitelje*, Maříkov je prijevod djela Josipa Klike *Život i rad Ivana Amosa Komenskoga* /Klika, 1892./ Taj je naslov (izvorno i u prijevodima) često spominjan i analiziran u komeniološkoj literaturi te se ovdje njime nećemo posebno baviti. Uz samu činjenicu da je to prva monografija na hrvatskom jeziku, koja je hrvatskom

učiteljstvu dala iscrpan pregled života i djela J. A. Komenskoga, za naše su razmatranje zanimljivi navodi iz predgovora kojeg potpisuje Upravljajući odbor Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Tu se naime ističe da HPKZ »smatra Ivana Amosa Komenskoga svojom zvijezdom prethodnicom, ne samo zato, što je on slavenski pedagog, nego i zato, što je najveći pedagog sviju vremena, kao što to i tugjinci moraju da priznaju« /Klika, 1892.: V/. Kroatizirani oblik imena (Ivan) svjedoči također da je djelo Komenskoga smatrano dijelom i hrvatskoga pedagoškog naslijeđa, a u predgovoru se i izričito kaže da se spomen-spis objavljuje kako bi se »vjerno i jasno ocrtao život i rad dičnog našega velikana«, kojeg će »slava poput zvijezde prethodnice sjati ne samo na slavenskom, nego i na obzoru svega ljudstva, dok bude svijeta i vijeka« /Klika, 1892.: V, IX/. No, treba napomenuti da je takvom tumačenju i ocjenama Komenskoga put otvorilo i nekoliko djela iz korpusa kojim se bavimo, a koja su (djela), prije Klikine monografije, nudila obavijesti o Komenskom i omogućavala njegovu afirmaciju.

2.2. Hrvatski (izvorni) udžbenici i priručnici. Godine 1867. objavljeno je drugo, bečko izdanje djela Stjepana Novotnyja *Gojtba i obća učba*, kojega možemo - zbog niza razloga - smatrati prvim hrvatskim izvornim i potpunim pedagoškim udžbenikom (u suvremenom značenju). Za razliku od prvoga, zagrebačkoga izdanja (1867.), bečko izdanje *Gojtbe* ima i dodatak: *Obris gojtbene povèsnice* /Novotny, 1867.: 260-292/. Tu je, među pretečama filantropizma, opisano i djelo J. A. Komenskoga, kojega Novotny, zbog onodobno aktualne sveslavenske ideje, imenuje »naše gore listom«. Uz kraći životopis i opću oznaku težnji Komenskoga (»očekivaše pravedno bolju dobu od boljega odgojenja mladeži«), autor spominje samo dva njegova djela (*Orbis pictus*, *Janua linguarum reserata*), no »mnenje« Comeniusovo čitateljima približuje, tumači navođenjem slijedećih pedagoških i metodičkih načela: »Sjeme znanja, kreposti i vjerezakona a ne ovo samo dano jest izvorno čovjeku; ovo se mora pobuditi molitvom, učenjem, vježbanjem; čineći, djelajući postaje čovjek čovjekom živim. - Sva djeca, bogata i uboga, odlična i prost, mužka i ženska, moraju se obučavati u škola, u svih mora se ponoviti slika božja, svako se mora usposobiti za svoje buduće zvanje. - Stvar je tielo, rieč je odjeća; stvar i rieč valja dakle skupa predavati. - Primjeri moraju predhoditi obćim pravilom. - Nevalja počimati i zanimat se mnogostručnim u jedan put, nego redomice jedno po jedno. Učenik neka ništa neuči, što mu ne hasni za ovaj, ili drugi život; nije samo stalo do zgoljnih znanjah, nego do krotkoće i kreposti. - Čitanje i pisanje neka se skupa uči. Ono što diete vidi, čuje, omiriše, okusi, osjeti, - najbolje upamti, laglje nego da mu se stoput opisuje; zato se preporučuju i slike, n. pr. bibličke, prirodoslovne. Svaka vještina nauči se vježbanjem; učitelj mora ponajviše raditi, praviti pred učnikom.« /Novotny, 1867.: 283-284/

Ovdje bi se moglo postaviti pitanje je li Novotny formulirao navedena načela Komenskoga samostalno, nakon osobnoga uvida u koje njegovo djelo ili je sažetak pogleda Komenskoga preuzeo iz strane, onodobno aktualne pedagoške literature? Skloniji smo potonjoj pretpostavci (premda za nju, zasad, nemamo argumenata). Ono što nam se čini važnijim jest to da je *Gojtba i obća učba* učiteljskim pripravnicima dala dobar sažetak bitnih načela di-

daktiličkoga sustava Komenskog, te da je buduće učitelje upozorila da se »Amosova načela sad sve bolje shvaćaju i uporabljaju« /Novotny, 1967.: 284/, što može upućivati na dvoje: da su i u hrvatskoj onodobnoj pedagogijskoj literaturi otkrivane vrijednosti Comeniusova djela (načela koja mogu biti učinkovita), te da je u hrvatskoj odgojnoj zbilji prošloga stoljeća primjena tih načela podrazumijevala svijest o njihovom prvom zagovorniku.

O tome svjedoči i niz tekstova Stjepana Basaričeka, po mnogima najznačajnijega hrvatskoga pedagoga 19. stoljeća. U udžbeniku *Zorna obuka* (priredio ga je Milan Kobali, a objavljen je 1879. godine u biblioteci HPKZ-a *Knjižnica za učitelje*), Basariček i Ljudevit Modec bili su suautori teorijskoga dijela /Kobali, 1879.: 7-43/, gdje su - u poglavlju o povijesti zorne obuke - posvetili pozornost i djelu Komenskoga. Za njega kažu da je Baconov empirizam (načelo zornosti) presadio na poljanu sveukupnoga obučavanja; spomenuta su djela u kojima je Komensky zagovarao takvo poučavanje (*Didaktika*, *Informatorij za materinske škole* i *Orbis Pictus*) te je opisan smisao i prednosti zorne obuke. Svoje štovanje i simpatije prema djelu »slavnoga slavenskoga pedagoga« autori su izrazili ocjenom idilično poetizirana tona: »Velika je /.../ zasluga Komenskoga, što je drijemajući svijet uzdrmao te ga probudio iz praznoga verbalizma; što ga je uputio, da ljudski duh nema na ruševinah sibilnosti tražiti kukavnu hranu i vegetirati u polusnu, nego da mu se hraniti svježom hranom sibilnosti i živjeti bujni plodni život; što je suvremenikom svojim otvorio oči, te im pokazao, da sunce jošte razsvjetljuje i ogrieva zemlju, kao prije tisuć godina; što ga je upozorio na romoneće potociće i šumeće rieke, na bujnu zelen i krasno cvieće na poljanah i livadah, a medju sve to da je u divnu prirodu postavio Bog čovjeka, da sve zrije, da spozna prirodu i njezina stvoritelja, pa da spoznajuć to i sam dušom i tielom ojača i sam sebe uzgaja« /Modec, 1879.: 25/.

Ta Basaričekova i Modecova rasprava o teorijskom i povijesnom utemeljenju zorne obuke bit će, s neznatnim izmjenama, objavljena i u *Rukovodniku za početnicu i bukvar* /Modec, 1884./ pa su i iz toga priručnika hrvatski učitelji mogli dobiti uvid u razvitak pogleda na zornu nastavu i značenje prinosa Komenskoga. U međuvremenu, HPKZ objavio je (1880.-1884.) izuzetno značajnu, četverosvesčanu *Pedagogiju* Stjepana Basaričeka. Za našu raspravu zanimljiv je svezak u kojem je obrađena povijest pedagogije /Basariček, 1881./ U nizu portreta tu je, dakako, i Amos Komensky (s imenom Ivan). Već u predgovoru autor je sugerirao koje bi pedagoge (rad im i djela) u preparandijama trebalo »uzeti«; to su Ratke, Komensky, Lock, Fenelon, Rousseau, Basedov, Felbiger i Pestolazzi. Ti su »najodličniji pedagogi« u knjizi obrađeni »biografskom metodom«, Komensky opširnije nego većina ostalih a najopsežnije u odnosu na ranije udžbenike i priručnike.

Basariček potanko opisuje prilike Comeniusova vremena, njegova brojna putovanja i djelatnosti u raznim gradovima, te naznačuje gdje su i pod kojim okolnostima nastajala njegova djela. Ističe ona najznačajnija (»od preko sto djela razna sadržaja«): *Veliku didaktiku*, *Orbis pictus*, *Informatorij materinske škole*, *Methodus Novissima* i *Janua linguarum reserata* te u nastavku čitateljima nudi uvid u glavne značajke tih djela. *Velika didaktika* je, po ocjeni Basaričekovoj, »jedno od najznačajnijih pedagogijskih djela svih vjekova«;

u njoj je Komensky »ustanovio i razložio najznatnija načela ne samo obuke, nego i uzgoja, i to temeljito i istinski, da im se ni danas ne može poreći odlučna vrijednost« /Basariček, 1881.: 171/. Protumačena je Comeniusova vizija svrhe uzgoja (»vječno blaženstvo u zajedništvu s Bogom«) i njegov zahtjev da škola, »radionica čovječje naobrazbe«, učini ljude ljudima - razumnima, kreposnima i pobožnima, i to tako što će najviše pravilo svake obuke biti »naravnost«, ugledanje na prirodu (red u njoj i njene zakone); potom, iscrpno se navode četiri skupine didaktičkih pravila za uspješno, lako, temeljito i brzo obučavanje, kao i Comeniusov prijedlog organizacije školskoga sustava.

Po prikazu triju ostalih, za odgoj značajnih djela, Basariček duljim citatom iz spisa *Unum necessarium* naznačuje i dileme koje su mučile, osobito potkraj života, Komenskoga kao ovozemaljskog mislioca i učitelja a Bogu odana vjernika. Ta natuknica problemskoga tipa, koja bi mogla potaknuti i mogući pristup koji bi vjerojatno uočio i proturječnosti života i djela pedagoškog velikana, nije - čini se - imala odjeka u nas te u hrvatskoj komeniološkoj literaturi, ne samo prošloga nego i našega stoljeća, prevladava pristup gotovo bez ostatka afirmativan, neproblematizirajući a nerijetko i glorificirajući.

U prilog potvrdi kako nastojanja Komenskoga nisu ostala bez upjeha, Basariček navodi i to da je, od 17. st. nadalje narodni jezik u školama (pa i na sveučilištima) dobivao sve veću vrijednost, da su se sastavljale i objavljivale gramatike ne samo grčkoga i latinskoga nego i narodnih jezika te da su realni predmeti bivali sve zastupljeniji u nastavi.

Na drugom mjestu, nekoliko godina kasnije, u udžbeniku *Kratka povijest pedagogije*, koji je bio namijenjen učiteljskim školama, Basariček će, u sažetijem obliku, sustavno a pojednostavljeno, iznijeti glavne postavke i načela što ih je zagovarao Komensky /Basariček, 1886.: 60-64/. Osim orisa školskoga sustava tu su navedana i »didaktička pravila, koja većim dijelom još i danas potpuno vrijede«, a tiču se pitanja kada, kako i kojim redoslijedom, te o čemu i tko da poučava djecu i mladež (npr. ono da obuka treba početi »zadobce«, tj. u pravo vrijeme, i da ima biti primjerena dobi djeteta; da se najprije obrazuje razum, onda pamet, a napokon jezik i ruka; da primjeri prethode pravilima i da obuka bude pripremljena, postupna, djeci lagana i zabavna, a da se uče »samo stvari svete, častne, prikladne i koristne« ...) /Basariček, 1886.: 63-64/.

U *Pedagogijskoj enciklopediji*, koja je u sveščićima objavljivana od 1895. do 1906. godine (urednici S. Basariček, T. Ivkanec, Lj. Modec i M. Pejnović) objavljen je opsežan, zasigurno i najbolji Basaričekov članak o Komenskom /Pedagogijska enciklopedija, 1895.-1906.: 629-640/. Iako je ta enciklopedija ostala, nažalost, nedovršena, ona je ipak kruna prošlostoljetne hrvatske pedagogijske misli; i kao što se u njoj ponajbolje ogleda razvitak i aktualno stanje naših odgojnih znanosti i njihovih spoznaja, tako i njen članak o Komenskom vjerno oslikava mjesto i značenje koje je Komenskom pridavano ne samo u hrvatskoj pedagogijskoj literaturi nego i u hrvatskom učiteljstvu. Na desetak stranica enciklopedijskog formata Basariček je opširno opisao životni put Comeniusov, poticaje i utjecaje na njegove aktivnosti i nastanak njegovih djela. Osobitost je toga članka (u odnosu na ostale prikaze

iz pera hrvatskih autora) u širem i potpunijem sagledavanju cjeline Comeniusova opusa. Registrirana su i sadržajno određena sva važnija (a tada poznata) djela, uz navođenje godine njihova objavljivanja. Posebnu pozornost naš je autor (prvi put) posvetio opisu pansofijske škole te tumačenju povezanosti i isprepletenosti pedagoških, teoloških i filozofskih aspekata djela J. A. Komenskog. Njemu je didaktika, kaže Basariček, »posrednica između teologije i filozofije«. Tumačenje pak didaktičkih načela dopunjeno je (prvi put, također) osvrtom na metode čudorednog, religioznog i tjelesnoga odgoja iz Amosovih spisa. Na kraju, rezimirajući svoj članak, Basariček ovako prosuđuje: »Komenski /se/ taknuo gotovo svih polja pedagogije. Najopsežnije je dakako raspravio pitanje o obuci. Tu je postavio takva načela, koja još i danas zabavljaju strukovnjake, neka će od njih pridržati vrijednost svoju do vijeka. Ovamo valja ubrojiti načelo prirodnosti i zornosti obuke, zatim načelo spajanja ili koncentracije obuke, nadalje načelo, da se sva obuka mora osnivati na materinjem jeziku, onda da na svjema stupnjevima obuke valja učiti i stvarne nauke, pa da one moraju biti temelj i odličnim naukama, naročito učenju jezika, i napokon da svaka obuka mora biti obrazovna i uzgojna, a uz to praktična. Komenski je zaista bio sjajna zvijezda na pedagoškom nebu, koja nije sjala samo svojim savremenici, nego s potpunim sjajem sja i danas, pa će sjati, dok bude svijeta.« /Pedagojska enciklopedija, 1885.-1906.: 639-640/

Osim Basaričeka, niz se hrvatskih pedagoških pisaca prošloga stoljeća osvrnuo na djelo J. A. Komenskoga i u njemu je tražio uporišta za svoja tumačenja odgoja. Nepravедno bi bilo ovom prilikom ne spomenuti i dva značajna priručnika iz hrvatske pedagoške prošlosti - *Povijest pedagogike* Martina Štiglića i *Rukovod za zabavište* Antonije Cvijić. Ti autori, istina, pisali su o Komenskom manje od Basaričeka, no i njihova su djela pridonijela hrvatskoj afirmaciji planetarnih zasluga velikoga češkog pedagoga.

Štiglić vrlo pregledno i sažeto opisuje život i značajke Comeniusovih djela (*Otvorena vrata jezika*, *Vidljivi svijet u slikama*, *Velika didaktika*, *Informatorium za materinsku školu* i *Jedno je potrebno*), a zatim razlaže ono što smatra bitnim komponentama učenja Komenskoga: didaktička načela, tjelesni odgoj, realne predmete, prirodnost obuke, razdiobu (stupnjeve) školstva te dnevno trajanje nastave i školsku disciplinu. U zaključnom osvrtu ističe da je Komensky bio u pravom smislu riječi veliki pedagog i učitelj, koji se odlikovao čednošću i poniznošću. »Sve što je pisao, pisao je, ne da sebe proslavi, već da koristi mladeži. Njegovo pisanje je jednostavno, zorno i praktično. Od srca govori k srcu. S toga je njegovo nastojanje oko uzgoja i obuke našlo mnogi odziva i u potonjim stoljećima kod mnogih glasovitih pedagoga i školsnika. U njega bi se mogli ugledati i mnogi današnji pedagozi i učitelji.« /Štiglić, 1893.: 117/

Antonija Cvijić, u prvom hrvatskom priručniku za predškolski odgoj djece u zabavištima, daje povijesni pregled odgojnih ustanova za najmlađe. Ona tvrdi da je jedno od najznamenitijih razdoblja za »uzgoj male jošte neuškolane djece« bilo doba kada je Komensky širio svoje odgojne ideje. Zašto? Zato što je dao osnovu za racionalnu obuku i dokazao »cijelim nizom prekrasnih ideja, kako treba utjecati na tjelesni i duševni razvitak djeteta od

prvoga njegova daha« /Cvijić, 1895.: 1/. Prema Cvijićevoj, Komensky je bio prvi koji je znao cijeniti dječje sposobnosti, a njegova je *materinska škola* bila zametak pomnog odgoja dječje predškolske dobi i zabavišta u 19. stoljeću. Hrvatskim odgajateljima protumačene su zadaće te škole (uzgojna i čovjekoljubna) te ono najznatnije u odgoju i obuci najmlađe djece (vjera, rad, materinski jezik i upoznavanje prirode).

3. Zaključak

Uvid u hrvatske pedagojske udžbenike i metodičke priručnike druge polovice 19. stoljeća svjedoči o prisutnosti djela J. A. Komenskog u našoj pedagojskoj misli i upućuje na težnje naših učitelja i pedagoških pisaca da se ideje iz toga opusa populariziraju u redovima hrvatskoga učiteljstva i afirmiraju u praktičnom odgojnom radu.

Prvi udžbenici koji su ponudili našem učiteljstvu obavijesti o velikom češkom pedagogu bile su hrvatske inačice (prijevodi i preradbe) djela stranih autora, a potom su i hrvatski pedagoški pisci, postupno sve više i više, aktualizirali učenje J. A. Komenskoga, osobito u vezi s uvođenjem i razvijanjem zorne obuke u hrvatskim školama (od pedesetih godina 19. st. nadalje). Otkrivanju toga učenja pridonijelo je i osnaženo zanimanje za povijesne korijene školstva i aktualnih pedagoških problema; njegovu pak prihvaćanju (kao dijela »naše« baštine) pogodovao je duh sveslavenstva (proširen u intelektualnim krugovima hrvatskoga građanstva), koji je s osobitim simpatijama gledao na češki narod, njegovu kulturu i njegove velikane.

U stvaranju obzora za upoznavanje, razumijevanje i prihvaćanje Comeniusovih odgojnih ideja i postupaka, kao i njegova djela u cjelosti, značajnu je ulogu imao niz hrvatskih učitelja (I. Filipović, F. Klaić, S. Novotny, V. Z. Mařík, Lj. Modec, M. Štiglić, A. Cvijić ...) te Hrvatski književno-pedagoški zbor, nakladnik *Knjižnice za učitelje*, a hrvatsko je učiteljstvo u tome, zasigurno, najviše zadužio Stjepan Basariček, autor niza tekstova o Komenskome. Koliko je pisanje i prosuđivanje hrvatskih autora bilo doista izvorno, to bi mogla (i trebala) utvrditi komparativna analiza njihovih djela i sličnih dijela njihovih inozemnih suvremenika (na što, nadamo se, nećemo dugo čekati).

Zasad, s obzirom na razmatrani dio udžbeničko-priručničkoga korpusa, te imajući na umu učestalost priloga o Komenskome u hrvatskoj pedagoškoj periodici (osobito u *Napretku*) i postojanje hrvatskih prijevoda triju djela Komenskoga, možemo zaključiti: hrvatska pedagoška literatura omogućila je našem učiteljstvu, do kraja 19. stoljeća, solidnu recepciju svih važnijih odgojnih, didaktičkih i metodičkih ideja Jana Amosa Komenskoga.

Literatura:

- Basariček, Stjepan: Pedagogija : IV. dio : poviest pedagogije. - Zagreb, HPKZ, 1881. - (Knjižnica za učitelje ; 9).
- Basariček, Stjepan: Kratka poviest pedagogije : za učiteljske škole. - Zagreb: Akad. knjižara L. Hartmana, /1886./
- Cuvaj, Antun (prir.): Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. - II. izd. - Zagreb, 1910-1913. - I.-XI. sv.
- Cvijić, Antonija: Rukovod za zabavište. - Zagreb: HPKZ, 1895. - (Knjižnica za učitelje ; 31).
- Dumbović, Ivan: Prilog Stjepana Ilijaševića pedagogiji i školstvu u Hrvatskoj. - *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* (Ljubljana), 15, 1981, 93-103.
- Herrmann, Franz: Die Unterklasse : eine Anleitung zur Behandlung des ersten Unterrichtes auf Grundlage der Fibel. - Wien: K. k. Schulbücher-Verlag, 1856.
- Herrmann, Franz: Zorna obuka u prvom razredu pučkih učiona : kao tumačenje Tempskievih slika k zornoj obuci. - Zagreb: Knjižara Franje Župana, 1874.
- Ilijašević, Stjepan: Obuka malenih ili katechetika. - Zagreb, 1850.
- Klaić, Franjo /prir./: Rukovodstvo za početnicu : za pripravnike i učitelje / priredio polag nèm. knjige F. Hermana »Die Unterklasse« .... - Beč: C. k. naklada školskih knjigah, 1858.
- Klika, Josip: Život i rad Ivana Amosa Komenskoga. - Zagreb: HPKZ, 1892. - (Knjižnica za učitelje ; 26)
- Kobali, Milan (prir.): Zorna obuka. - Zagreb : HPKZ, 1879. - (Knjižnica za učitelje ; 6)
- Komensky, Jan Amos: Didaktika. - Zagreb, HPKZ, 1871. - (Pedagogijska biblioteka ; 1)
- Komensky, Jan Amos: Informatorijum za školu materinsku. - Zagreb, HPKZ, 1886.
- Komensky, Jan Amos: Velika didaktika. - Zagreb: HPKZ, 1900.
- Modec, Ljudevit: Rukovodnik za početnicu i bukvar. - Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1884.
- Novotny, Stjepan: Gojitba i obuka. - Zagreb, 1867.
- Novotny, Stjepan: Gojitba i obća učba : učevna knjiga za kralj. učiteljišta u našoj domovini. - Beč: C. kr. naklada školskih knjigah, 1867.
- Pedagogijska enciklopedija. - Zagreb: HPKZ, 1895-1906.
- Štiglić, Martin: Povjest! / pedagogike. - Zagreb: Kr. sveučilišna knjižara Fr. Suppana, 1893.
- Tomić, Janko: Književno pismo. - *Napredak* (Zagreb), XLII., 1901., str. 619-621, 634-637.
- Tomić, Janko: O pedagoškom radu Stjepana Ilijaševića. - *Napredak* (Zagreb), XLIV., 1902., str. 84-88, 151-153, 165-171.
- Vernaleken, Theodor: Hilfsbuch zu dem erstan Sprach- und Lesebuche für die katolischen Volksschulen im Kaiserthume Österreich : für Lehrer und Präparanden. - Wien: K. k. Schulbücherverschleiss-Administrazion bei St. Anna, 1853.
- Vernaleken, Theodor: Uporavnik za početnicu i čitanku u pèrvom razredu katoličkih učionah u Carevini austrijanskoj : za učitelje i pripravnike. - Beč: C. kr. prodavnica školskih knjigah, 1855.
- Vavra, Ivan: Zablude o našem velikanu /Ivanu Filipoviću/. - *Zbornik za povijest školstva i prosvjete* (Ljubljana), 21, 1888., str. 59-66.
- Vukasović, Ante: Komensky i Hrvati. - *Školske novine* (Zagreb), 1992., 11, str. 8.

SUMMARY

JAN AMOS KOMENSKY AND CROATIAN PEDAGOGICAL TEXTBOOKS
AND TEACHING-METHOD HANDBOOKS OF 19th CENTURY

Ivan Vavra

The author's intention was to find out when the basis for comprehension and adoption of pedagogical views and didactic teaching methods from the work of J.A. Komensky appears in Croatia and how it gains grounds. The author analyses the part of the subject-matter of the Croatian pedagogical textbooks and teaching-method handbooks of the second part of 19th century. The analyses of the textbook body questions some theses of the Croatian pedagogical history writing and identifies the works which have contributed to the Croatian knowledge about the life and pedagogical views of J.A. Komensky. The author underlines the contributions of I. Filipović, F. Klaić, S. Novotny, V. Z. Mařík, M. Kobali, Lj. Modec, S. Basariček i A. Cvijić to the recognition of Komensky's ideas (specially of the course of object lessons) and he points out the need of a thorough and comparative research of their works just as well as their evaluation of the pedagogical system of Comenius.